

Eesti ala Venemaa sõjaväesüsteemi integreerimise tagajärjed: kas „kahesaja-aastane rahuaeg” või verekümnis impeeriumi altarile?

Tõnu Tannberg

Sissejuhatuseks

18. sajandi alguse aastakümned olid Eesti alale mitmeti murrangulised. Esmalt seetõttu, et Euroopa oli kaasatud mitmesse suurde ja laastavasse sõjalisse konflikti, mis ei jätnud puutumata ka Baltikumi. Kui Euroopat laastas Hispaania pärilussõda (1701–1711), siis Läänemere piirkonnas pörkusid Venemaa ja Rootsi huvid, leides väljundi aastakümneid kestnud Põhjasõjas (1700–1721), mis eriti selle konflikti algfaasis laastas totaalselt Eesti territooriumi. Ühtlasi kaasnes Põhjasõjaga demograafiline katastroof, millest toibumiseks kulus peaaegu sajand. Teisalt aga tõi Põhjasõda kaasa järjekordse võimuvahetuse Eesti alal: tollal Rootsi suurriigi koosseisu kuulunud Eesti liideti 1710. aastal *de facto* ja 1721. aastal ka *de iure* kujuneva Vene impeeriumi koosseisu.

Nii algas kolme sajandi taguste sündmustega pikemaajaline protsess, mida võime nimetada Eesti ala (laiemalt Eesti- ja Liivimaa kubermangude) integreerimiseks Vene impeeriumi sõjaväesüsteemi. Selle protsessi põhietappe ja tagajärgi püüabki käesolev artikkel käsitleda, pidades silmas pealkirjas esitatud küsimust. Nimelt oli nõukoguliku ajalookäsitluse üheks põhiväiteks seisukoht, et Vene impeeriumi koosseisu kuuludes lakkasid Eesti alal laastavad sõjad ja nendega kaasnevad tagajärjed. See „kahesaja-aastase rahuaaja” kontseptsioon sai kohustuslikuks osaks läinud sajandi teisel poolel Eesti NSV-s

ilmunud ajalooramatutes. Piirdugem siinkohal üksnes ühe asjaomase ja tüüpilise tsitaadiga: „Vene võimu all olles saavutas eesti ja läti rahvas esmakordselt mitme sajandi jooksul pideva rahu nii siseriigis kui ka selle piiril. Lakkasid lõpmatud sisemised kodusõjad ja välissõjad, mis olid vapustanud maad sajandite vältel. Vene suurriigi võimsa kaitse all olevad Baltimaad ei näinud 200 aasta jooksul võõramaisi sõdureid.”¹

Kuna Eesti ala integreerimine Venemaa sõjaväesüsteemi oli pikaajaline ja eripalgeline protsess, siis ei ole järgneva kirjutise eesmärk teema igakülgne avamine, vaid autori sihiks on üldistatult esile tuua kitsamalt sõjaväekohustusega seotud olulisemad murrangumendid, keskendumata detailidele. Seetõttu on alljärgnevalt viidete osas piirdutud üksnes hädapäraste uurimuste esiletoomisega.

Venemaa sõjaväesüsteemi areng impeeriumi perioodil – seega peaaegu kahe sajandi vältel – puudutas nii või teisiti ka kolme Läänemere provintsi elanikkonda ja sisemisi arenguid. Meie ajaloo seisukohalt on selle integreerimisprotsessi keskmeks eelkõige põlisrahvaste eestlaste (lätlaste) kaasamine impeeriumi sõjaväesüsteemi, milles eristuvad selgelt kolm perioodi: (1) nn. vabastuse aastad 1721–1796, (2) nekrutikohustuse periood 1796–1874 ja lõpuks (3) üldise sõjaväekohustuse ajajärk 1874–1917. Eeltoodud perioodiseeringu aluseks on võetud põliselanikkonda

¹ J. Šaskolski. Vene rahva ajaloolised sidemed Baltimaade rahvastega. Tallinn, 1946, lk. 78.

kõige enam mõjutanud ja puudutanud faktor – kohustuslik sõjaväeteenistus impeeriumi armees.

Kuid enne nimetatud ajajärgude lähemat vaatlemist oleks sobilik küsida: mida militaarses mõttes üldse endast kujutas Vene impeerium?

Lähtealus: impeeriumi sünd ja ühiskonna militariseerimine

1721. aastal sõlmitud Uusikaupunki rahuga lõppes üle 21 aasta kestnud Põhjasõda. Nimetatud lepingu tähendus ei piirdunud üksnes sõja lõpetamisega: see tähistas ka ühe impeeriumi – Rootsi suurriigi – lõppu ja teise – Vene impeeriumi – alguse vormistamist. 1721. aasta oktoobris lasi Peeter I end pidulikult kroonida Venemaa keisriks, mis ühtlasi tähistas ka impeeriumi juriidilist vormistamist. Kõige üldisemalt vaadatuna on iga impeerium tegelikult nii geopoliitiline, sotsiaalne kui ka kultuuriline fenomen. Impeeriumi loomine ja ülesehitamine on lõppkokkuvõttes katse viia maailm kooskõlla nende ideaalidega, mis on omased ühele või teisele rahvale. Vene impeerium pidi oma ideaalkujul asendama mineviku hiigelimpeeriumit – Bütsantsi, temast pidi saama kolmas ja viimane Rooma, õigeusu maapealne valdus. Eelkõige pidigi õigeusk olema selleks ideeliseks „veduriks”, mille toel vastne impeerium kavatses laiendada õigeuskliku maailma piire. 1721. aastal lõplikult vormunud impeeriumit iseloomustasid tema pisut alla kahesaja-aastase ajaloo jooksul eelkõige järgmised iseloomulikud jooned: ühiskonna militariseeritus, agressiivse välispoliitika teostamine, ulatuslik koloniaalekspansioon ja aktiivne panslavismi viljelemine.

Eriti oluliselt mõjutas Venemaa arenguid ühiskonna militariseeritus. Vene impeerium oligi tekkinud paljuskümnend sajandil sellele, et Peeter I-l õnnestus pärast hävitavat lüüasaamist 1700. aastal Narva all suhteliselt lühikese ajaga luua regulaarmees – tolle aja kohta tegusalt toimiv massiarmee. Seetõttu oli sõjavägi algusest peale impeeriumi üks tugi-

talasid, omaette riik riigis. 1716. aastal vastu võetud sõjaväemäärustik oli aluseks kogu ühiskonnaelu – seega ka tsiviilelu – korraldamisel. 1722. aastal kehtestatud teenistustasemete ehk nn. rangide tabel reguleeris kogu ühiskonna sotsiaalset hierarhiat, võttes võrdlusaluseks sõjaväe. Ka Vene ühiskonna sotsiaalses etiketis domineerisid jällegi militaarsed atribuudid, mis kandusid üle tsiviilametkondadele. Paljud väliselt tsiviilellu kuuluvad institutsioonid olid Venemaal rohkem või vähem „sõjaväestatud”, alates ametnikkonna munderdamisest ja lõpetades haridusasutuste elukorralduse sõjaväestamisega. Kõige selle taga oli Peeter I maailmavaade, mille järgi sõjavägi pidi olema mudeliks ning seal rakendatavaid printsiipe ja põhimõtteid tuli kasutada ja pidigi kasutama ka ühiskonnaelu teistes sfäärides.

Sõjavägi oli eeskujuks tsiviilühiskonnale, kuid tema side militaarsfäärivälise ühiskonnaga oli nõrk. Armees oli tegelikult ühiskonnast selgelt eraldatud. Ohvitseride teenistus oli alguses eluaegne ning ka nekrutid pidid teenima eluaegselt. Nii kadus neil igasugune side tsiviileluga. Ka paiknes sõjavägi erinevates kohtades (eelkõige äärealadel), liikus pidevalt ning sel viisil ei tekkinud ka mingit püsivat kontakti. Isevalitsusliku riigivõimu seisukohalt vaadatuna oli see kindlasti võimu kindlustav tegur: armee oli selgelt isevalitsuse kontrolli all ja ka 18. sajandi paleepöörded ei väljunud sõjaväe keskkonnast. Armees eraldatus ühiskonnast kindlustas isevalitsuse võimupositsioone, kaitses võimu teiste ühiskonna sotsiaalsete gruppide eest.

Armees selline privilegeeritud olukord hakkas tegelikult muutuma alles 19. sajandi teisel poolel ning siin oli oluline roll etendada just üldisel sõjaväekohustusel ning ohvitserkonna sotsiaalse koosseisu kardinaalsel muutumisel. Mida mitmepalgelisemaks muutus sotsiaalses mõttes armee ohvitser- ja lihtkoosseis, seda vähem kontrollis seda isevalitsus ja sai seega sõjaväge oma võimu kindlustamiseks ka harvemini kasutada. Nii algas tegelikult isevalitsuse ühe tugisamba järk-järguline murenemine, mis tipnes 1917. aastal „vana armee” lõpliku lagunemisega.

Vene impeeriumi militariseeritus oli oluline ka meie ajaloo jaoks. Seda eelkõige mitmest aspektist vaadatuna: baltisakslased kaasati tsaariarmee teenistusse, alates 18. sajandi lõpust hakati sõjaväeteenistusse võtma eestlasi (lätlasi), kohaliku elanikkonna olule pandi kaudsed sõjalised koormised, oma jälje jättis tsaariarmee kohalolek Balti kubermangudes ning siinseid poliitilisi olusid hakkas mõjutama ka Balti kubermangude sõjalis-strateegiline asend impeeriumi sõjaväesüsteemis.

Baltikumi integreerumisega Venemaa sõjaväesüsteemi kaasnes Eesti ala osalus impeeriumi agressiivses ja suurriiklikus välispoliitikas – pidevad vallutussõjad olid impeeriumile ainuomased. Juba Peeter I valitsemisaja algusest peale kuni 20. sajandi alguseni välja oli impeeriumi laiendamine („maade kogumine”) pidevalt päevakorral. Sealjuures kulges ekspansiooni põhitelg üldjoontes järgmise suunaga: Baltikum → Poola → Balkan → Musta mere väinad → Kaukaasia → Kesk-Aasia → Kaug-Ida. Nii olid eri aegadel impeeriumi vallutuspoliitikas fokuseeritud erinevad piirkonnad. Kuid Baltikum ei olnud Põhjasõja järel enam kunagi esiplaanil.

Vene impeerium oli ühtlasi koloniaalriik ning keskvalitsuse koloniaalekspansiooni teostati sõjaväe – seega ka eestlaste – kaasabil. Koloniaalpoliitika elluviimine mingis konkreetsetes piirkonnas olenes väga erinevatest sõjalis-strateegilistest, sise- ja välispoliitilistest jms. teguritest. Impeeriumi kui terviku seisukohalt oli aga oluline koloniaalsuundumuse üldtendents – territooriumi pidev laiendamine ja kõigi uute piirkondade unifikseerimine, nende rahvusliku omapära ja poliitilise autonoomia kui võimaliku vastupanuallika tasulilitamine. Impeeriumi koloniaalpoliitika ei olnud võidetud ja alistatud rahvaste suhtes kunagi ühtne ega homogeenne. Venemaa ülemvõimu süsteem varieerus karmist sõjaväelisest juhtimisest ulatusliku autonoomiani. Ent tervikuna määrasid koloniaalpoliitika ära siiski kolm omavahel seotud põhimõtet: unifikseerimine, bürokratiseerimine ja venestamine. Ka nende protsesside puhul on militaarne taust äärmiselt oluline, kohati

lausa määrav. Juba 18. sajandi algusest alates nägi keskvalitsus unifikseerimises ja venestamises kindlat abinõu impeeriumi printsiipide ja põhimõtete kaitsmisel ning riigi hiigelterritooriumi unifikseerimisel. Peetri-järgsel „paleepöõrete ajajärgul” oli äärealade staatus jäänud tagaplaanile, ent jõuliselt tõusis see küsimus päevakorrale Katariina II valitsemisajal, jäädes tsaarivalitsuse huviorbiiti kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni. Keskvalitsuse unifikseerimispoliitikast ei jäänud kõrvale ka Baltikum ja sel oli otsene militaarne taust.

Seega võime eeltoodut resümeeerides tõdeda, et eestlaste ja ka teiste rahvaste asend oli impeeriumi vallutus- ja koloniaalpoliitikas kahepalgeline: Vene armee koosseisus aidati uusi maid juurde vallutada või koloniseerida, kuid samas tabas see poliitika ka nende rahvaste endi sünnimaid. Paljud eestlased, teenides näiteks ohvitserina armees, olid tegelikult isevalitsuse poliitika elluvijad ja nägid impeeriumi teenides oma karjäärivõimalust.

Millised aga olid kõige üldisemas plaanis Eesti ala Venemaa sõjaväesüsteemi integreerimise põhietapid ja mis oli nende perioodidele iseloomulik?

Integreerimise esimene etapp: vabastuse aeg 1721–1796

Pärast Eesti- ja Liivimaa lõplikku liitmist Vene impeeriumi koosseisu 1721. aastal ei laiendanud Peeter I ja tema järglased vastvallutatud provintsidele impeeriumi kesk-kubermangudes kehtivat riiklikku koormist – nekrutikohustust. Nekruteid hakati Venemaal võtma sajandi alguses (lõplikult juurdus see süsteem 1705. aastal) maksualuse elanikkonna hulgast, kusjuures Peeter I nägi nekrutikohustuses kui armee uues komplekteerimise viisis muu hulgas ka vahendit rahvuslikult ühetaolise (homogeense) regulaarmee loomiseks. Seetõttu tuli nekruteid võtta üksnes põlisrahva – suurvenelaste – seast, kes esimese hingeloenduse andmetel (1719) moodustasid impeeriumi rahvastikust pisut üle 70% (vt. tabel 1).

Tabel 1. Vene impeeriumi rahvuslik koosseis (%) 1719–1914

Rahvus	1719	1762	1795	1857	1914
Venelased	70,7	62,3	48,9	45,9	44,6
Ukrainlased	12,9	14,6	19,8	17,1	18,1
Valgevenelased	2,4	6,7	8,3	5,3	4,0
Eestlased	2,0	1,7	1,2	0,9	0,7
Tatarlased	1,9	3,3	1,9	2,6	1,8
Tšuvašid	1,4	1,2	0,9	0,7	0,6
Kalmõkid	1,3	0,3	0,2	0,2	0,1
Baškiirid	1,1	0,6	0,5	0,8	1,0
Lätlased	1,0	1,3	1,8	1,3	1,0
Soomlased	1,0	2,7	2,2	2,2	0,7
Mordvalased	0,7	0,9	0,8	0,9	1,4
Sakslased	0,2	0,2	0,6	1,1	6,5
Poolakad	-	0,2	6,2	5,3	4,2
Juudid	-	0,2	1,4	2,7	2,7
Kasahhid	-	-	-	2,2	1,2
Armeenlased	-	-	-	-	1,2
Aserid	-	-	-	-	1,2
Usbekid	-	-	-	-	1,0
Leedulased	-	-	2,0	1,6	1,0
Grusiinid	-	-	-	-	0,7
Moldaavlased	-	0,5	0,5	1,0	5,3
Muud rahvused	3,4	3,3	2,8	8,2	1,0
Kokku	100	100	100	100	100
Elanikkond (mln.)	15,7	23,6	41,2	75,9	171,8

Allikas: B. Mironov. Komu na Rusi žilos' xorošo. – Rodina 2003, nr. 7, lk. 13.

Nekrutikohustus vastas tollal, 18. sajandi esimesel poolel, igati Venemaa toonasele sotsiaal-majanduslikule struktuurile, tagas armee vajalikul tasemel komplekteerituse peamiselt impeeriumi sisekubermangudest võetud nekrutitega ning võimaldas tõepoolest luua rahvusliku koostise poolest ühetaolise armee. Impeerium ei vajanud tollal sõjaväe täiendamiseks äärelade inimressursse. Eesti- ja Liivimaa maksualune elanikkond vabastati nekrutikohustuse täitmisest mitte seetõttu, et Peeter I püüdis teadlikult kergendada põlisrahva olukorda, nii nagu paljudest nõukogudeaegsetest käsitlustest võime lugeda, vaid ikkagi seetõttu, et impeeriumi rajaja ei pidanud vajalikuks muulaste kaasamist selle riikliku koormise täitmise. Pee-

ter I printsiiiks oli rahvuslikult homogeenne armee, kuhu muulastel asja ei olnud.

Samas aga tuleb mõistagi tunnistada, et nekrutikohustusest vabastamine oli Eesti ala (laiemalt kogu Baltikumi) elanikkonnale oluline kergendus – nekrutikohustus oli ränk riiklik koormis. 18. sajandil (täpsemalt aastatel 1705–1801) võeti Venemaal ligikaudu 2,3 miljonit meest nekrutina sõjaväeteenistusse. Peeter I valitsemisajal läks nekrutiks üldjoontes 3,6% maksualusest elanikkonnast, alates 1730. aastatest kuni sajandi lõpuni aga juba 7% hingeloenditesse kantud meestest. Nekrutikohustuse täitmine 18. sajandil tähendas Venemaal 2,3% kadu tööjõuliste (s. t. 18–60-aastaste) meeste hulgast.²

² B. Mironov. Blagosostojanie naselenija i revoljucii v imperskoj Rossii. Moskva, 2010, lk. 257.

Impeeriumi äärealade, sealhulgas konkreetselt Baltikumi nekrutikohustusest, vabasdamist on hiljem mitmel viisil keskvalitsusele ette heidetud. Seda on muuseas teinud ka taasavatud Tartu Ülikooli esimene rektor Georg Friedrich von Parrot, kes 19. sajandi alguses arutles sel teemal ühes keiser Aleksander I-le saadetud märgukirjas. Ta oli veendunud, et eestlaste ja lätlaste kõrvalejätmine sõjaväeteenistusest oli suur viga, kuna nii võõrutati kohalikud rahvad patriotismist.

Vahelugemiseks (1): elanikkonna sõjalised koormised 18. sajandil³

Sõjaväekohustuse täitmisest kõrvalejäämine ei tähendanud aga Eesti alale vabanemist kaudsetest sõjalistest koormistest, mis olid 18. sajandil seotud eelkõige sõjaväe majutamise, küüdikohustuse, sõjaliste objektide ehitamise jms. kohustuste täitmisega. Elanikkonna kaudsed sõjalised koormised jagunesid korralisteks (pidevateks), aasta-aastalt täitmist vajavateks ning erakorralisteks (ajutisteks), eelkõige sõdade ajal täitmist vajavateks kohustusteks. Kaudsed sõjalised koormised lasusid Eesti- ja Liivimaa maksualusel elanikkonnal juba Vene aja algusest peale.

18. sajandil olid peamisteks korralisteks kaudseteks sõjalisteks koormisteks Eestimaa ratsateenistumaks ning Liivimaal statsioon (majutusmaks), mis olid välja kujunenud juba Rootsi ajal. Ratsateenistumaks ja statsioon kaotati 1783. aastal, kui mindi üle uuele maksukorraldusele Eesti- ja Liivimaal – senise adramaa asemel võeti maksustamise aluseks hingeloendused (esimene 1782) ning kehtestati pearahamaks. Peeter I oli Venemaal kehtestanud hingeloendused eelkõige fiskaalsetel ja sõjalistel eesmärkidel: need andmed olid pearaha ja iga-aastase nekrutinormi arvestamise aluseks. Pearaha läkski esialgu Venemaal samuti peaaegu täielikult sõjalisteks vajadusteks – armee ülalpidamiseks. Ülejäänud kaudsed sõjalised koormi-

sed olid seotud kõige üldisemalt sõjaliste objektide ehitamisega (s. t. eelkõige Tallina ja Paldiski sõjasadamate väljaehitamisega), Eesti- ja Liivimaal viibivate vägede majutamise, moonastamise ja hobumoonaga (furaaziga) varustamisega ning otseselt sõja aegadel kehtestatud kohustustega. Tallinna elanikel lasus eraldi töökohustus linnas asuvate kaitserajatiste korrashoidmiseks (*Wallarbeit*). 18. sajandi keskel muudeti see kohustus kindlasummaliseks ja sealjuures üsna tagasihoidlikuks rahaliseks koormiseks – linn pidi igal aastal maksma 1316 rubla. Samuti koguti Tallinna elanikelt eraldi vahi- ja soldatiraha (*Wachtgeld, Soldatengeld*) tagamaks linnas vahiteenistust, millega tegelesid peamiselt linnasõdurid ja linnakodanike kompaniid.

Eesti- ja Liivimaal (alates 1795. aastast Kuramaal) dislotseerus ulatuslik Vene väekontingent (garnisonid, regulaarüksused ja sõjalaevastik), mis moodustas hinnanguliselt rahu ajal Eestimaal u. 8% elanikkonnast, aga sõja tingimustes kuni 25–30%. Provintside viibivate vägede (samuti läbimarssivate üksuste) ülalpidamine, varustamine ja majutamine lasuski erinevate sõjaliste koormistena kohalikul elanikkonnal. Nende koormiste koordineerimine ja sissenõudmine oli eelkõige tsaaririigi võimuinstitutsioonide – kubermangude kroonusutuste – ülesanne, nende kõrval etendasid tähtsat rolli ka kohalikud omavalitsusorganid – rüütelkonnad ning linnade omavalitsused. Maakondades määrati ametisse kreisikomissarid, kelle ülesandeks oli vägede majutamise ja varustamise organiseerimine ning sõjaväeosade liikumise juhatamine.

Eriti teravaks probleemiks oli vägede majutamine, mis lasus ränga koormisena peamiselt linnaelanikel. Linnades tegelesid nimetatud probleemi lahendamisega raed või spetsiaalselt selleks otstarbeks moodustatud majutuskomisjonid. Tallinnas määras terve 18. sajandi jooksul vägede majutuskorra kindlaks raad, alates 19. sajandi algusest aga linna majutuskomisjon. Tallinna iga-aasta-

³ Elanikkonna sõjaliste koormiste pikem käsitlus leidub minu monograafias: T. Tannberg. Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel (1806–1856). Tartu, 1996.

seks majutusraha suuruseks oli ligikaudu 90 000 rubla. Majutusküsimus tõusis Tallinnas eriti teravalt päevakorrale just Vene-Rootsi sõdade (1741–1743, 1788–1790) ning Seitsmeaastase sõja (1756–1763) ajal. Tõsised probleemid sõjaväe majutamisega olid ka Tartus, kus 1770. aastal kehtestati majaomanikele, kaupmeestele ja käsitöölisele eraldi korterimaks katmaks majutamisega seotud väljaminekuid ja muid kulusid. Mõisnikud, kelle valdused olid suuremad kui 5 adramaad ja kes ei soovinud Vene armee ohvitseri oma mõisa majutada, olid kohustatud ehitama nende jaoks eraldi kortermajad.

Ulatuslikud olid ka mitmesugused kohalikule elanikkonnale pandud küüdikohustused, sest tsaariarmees puudus korralik transpordikorraldus. Sõjavägi vajas küüte inimeste, laskemoona, hobumoonaga jms. transportimiseks, kusjuures sageli ei allunud see kohustus mingisugusele kontrollile. Eriti palju tuli Eesti- ja Liivimaa talupoegadel küüdikohustust täita Seitsmeaastase sõja alguses. Ka sõjaväe varustamine proviandi ja hobumoonaga lasus peamiselt talupoegadel. Sageli tuli ette ka vägivaldset „varustamist” sõjaväe poolt.

Kõigile eelnevatele sõjalistele koormistele lisaks võidi sõjaaegadel kehtestada eraldi erakorralisi koormisi. Eesti- ja Liivimaal kehtestati selline erakorraline koormis Vene-Türgi sõja aastatel (1768–1775) nn. Türgi maksu näol. Selle maksu kehtestamise küsimus tõusis Riiginõukogus päevakorrale 1768. aasta novembris. Detsembris teatas Katariina II erakorralise maksu võimalikust sisseseadmisest Riia kindralkubernerile George Browne’ile, millele järgnes kuu lõpus juba konkreetne ukaas maksu tegeliku kehtestamise kohta. Maks kehtestati alates 1. jaanuarist 1769 kogu käimasoleva sõja ajaks Eesti-, Liivi- ja Saaremaal lisaks olemasolevatele riigimaksudele, kusjuures Saare- ja Liivimaa pidid aastaks kroonukassasse maksma 100 000 albertustaalrit ning Eestimaa 50 000 rubla. Maksu tasumine pidi aastaks toimuma kahel korral: pool nõutud summast tuli kroonukassasse maksta jaanipäevaks, teine pool aasta lõpuks. Eestimaa kubermangus

määrati Türgi maksu aastane jaotus pärast vaidlusi lõpuks kindlaks järgmises suuruses: rüütelkond 42 127 rbl. ja 29 kop., Tallinn 6300 rbl., teised linnad (koos Toompeaga) 780 rbl. ning kroonumõisad 792 rbl. ja 71 kopikat. Pärnu linnas moodustati „Türgi maksu reguleerimise komisjon”, mis tegeles selle erakorralise maksu jaotamise ning kogumisega linnas. Türgi maks kehtis kuni 1775. aasta 17. märtsini, mil publitseeriti rahu sõlmimise manifest. Seega tasusid mõlemad kubermangud Türgi sõja ajal kroonukassasse suured summad: Liivimaa (k. a. Saaremaa) 600 000 taalrit ning Eestimaa 300 000 rubla. Siinkohal võib võrdluseks märkida, et Liivimaal laekus näiteks 1774. aastal ülejäänud maksudest 125 000 taalrit.

Eeltoodud 18. sajandi kaudsete sõjaliste koormiste nomenklatuur Eesti- ja Liivimaal jäi üldjoontes kehtima ka 19. sajandil. Neile aga lisandusid otsesed sõjalised koormised: alates 1796. aastast korralisena nekrutikohustus ning 19. sajandi esimesel poolel juba ka erakorralise vormina maakaitseväekohustus. Nekrutite ja miilitsameeste varustamine riiete, proviandi jm. vajalikuga lasus kaudse sõjalise koormisena samuti kohalikul maksualusel elanikkonnal. 19. sajandil võttis riik suure osa meeste teenistusse andmisega kaasnenud kulusid enda kanda, kuid näiteks sõjaväe majutamisega kaasnenud väljaminekud jäid vähemalt osaliselt elanikkonna õlule kuni maailmasõja lõpuni. Veel 1917. aastal paiknes Eestis 100 000–150 000 meest. Selle väekontingendi ülalpidamine lasus suurelt jaolt kohalike elanike õlul.

Integreerimise teine etapp: nekrutikohustuse periood 1796–1874

18. sajandi teisel poolel loobus keskvalitsus senisest üherahvuslise armee printsiibist. Keskvalitsust sundisid seda tegema mitmed tegurid. Impeeriumi territooriumi laienedes, sõjalise aktiivsuse kasvades ning armee isikkoosseisu suurenedes süvenes ka armee ettenähtud normkoosseisuline vaegkomplekteeritus, mida püüti nüüd leevendada uute

piirkondade kaasamisega sõjaväekohustuse täitmisele. Samuti tuleb arvestada, et 18. sajandi lõpuks oli oluliselt muutunud Venemaa rahvuslik koosseis – venelaste osakaal impeeriumi rahvastikus oli langenud juba alla 50% (vt. tabel 1). See oli ka üks peamisi põhjusi, miks 1796. aastal keiser Paul I laiendas nekrutikohustuse Balti kubermangudele. Varem oli seda tehtud juba Ukrainas ja nendel aladel, mis läksid Venemaa koosseisu Poola jagamistega.

Kuid puhtpraktiliste sõjaliste kaalutluste taga – vähendada armee vaegkomplekteeritust – oli ka tsaarivalitsuse unifikatsioonipoliitika, eesmärgiga tasalülitada impeeriumi äärealade poliitilist autonoomiat. 18. sajandil oli mitmetel Vene impeeriumi äärealadel – Ukraina, Baltikum jmt. piirkonnad – ulatuslikku poliitautonoomia. Selle üks koostisosi oli ka nende piirkondade kõrvalejäämine sõjaväekohustuse täitmisest. Katariina II valitsemisajal hakkas valitsus nende privilegieeritud piirkondade senist poliitilist autonoomiat kärpima, kaugemaks sihiks kogu impeeriumi unifikatsioon. Nende kavade ellurakendamine algas Ukraina aladel, kus kaotati hetmankond ja kehtinud sõjaväeline haldusjaotus ning kehtestati pärisorjuslikud suhted. Ka Poola jagamistega Venemaale läinud alad unifikseeriti suures osas. Nii või teisiti puudutas unifikseerimine alates 18. sajandi teisest poolest kõiki Venemaa äärealasid: Taga-Kaukaasiat, Kesk-Aasiat, Siberit, Soomet ja paljusid teisi piirkondi.

Baltikumis tõi see poliitika kaasa asehalduskorra kehtestamise, ning mis sõjaväekohustuse aspektist vaadatuna äärmiselt oluline – senise maksusüsteemi ümberkorraldamise: adramaarevisjonid asendati üleriiklike hingleoendustega ning Eesti- ja Liivimaal kehtestati pearaha. Maksusüsteemi ümberkorraldamine oli seega eeletapp nekrutikohustuse kehtestamisele, mis aga toimus juba Paul I valitsemisajal – 1796. aastal.

Nekrutikohustuse kehtestamisega kaatsati Baltikum juba hoopis tihedamalt üleriiklikku sõjaväesüsteemi, kuigi nekrutikohustuse täitmine toimus kolmes Läänemere kubermangus üsna suurte eripäradega, millest olulisemad olid: kohalik seadusandlus, pärisorjuse kaotamisest tingitud eripärad ning vabaksostmine.⁴ Nekrutiteenistus kestis esialgu 25 aastat, 1830. aastatel lühendati see 20 aastale.

Sõjaväekohustuse sisseseadmine tõi endaga kaasa ka põhimõttelised muudatused elanikkonna sõjalistes koormistes – kaudsetele koormistele lisandus elanikkonna otsene teenistus sõjaväes. Nekrutikohustus oli tegelik korraline sõjaline koormis, millele 19. sajandi esimesel poolel lisandus veel erakorralise otsese koormisena maakaitseväekohustus. Balti kubermangud osalesid peaaegu kõikides Venemaal 19. sajandi esimesel poolel kokku kutsutud maakaitsevägedes (1806.–1807. ja 1812. aastal) – kõrvale jääd ainult Krimmi sõja aegsest mobiilsest maakaitseväest. Seevastu komplekteeriti 1854. aastal Balti kubermangude baasil Riia meremiilits.

Nekrutikohustuse ajajärgul võeti mehi teenistusse kindla normi järgi esialgu 500-lt, hiljem 1000-lt meeshingelt. Korralised värbamised pidid esialgsete kavade järgi toimuma igal aastal, kuid tegelikkus osutus teistsuguseks: sõdade ajal võeti sageli nekruteid mitu korda aastas ja paljudel aastatel ei toimunud värbamisi üldse. Kui kõik värbamised ümber arvestada 1000 meeshingele, siis tavaliselt nõuti rahuagadel 1–3 nekrutit 500-lt ja 4–6 nekrutit 1000 meeshingelt. Sõja-aastatel see arv aga tunduvalt tõusis.

Eesti- ja Liivimaalt võeti aastatel 1797–1874 ligikaudu 145 000 nekrutit, sh. Eestist u. 95 000 meest. Aastatel 1797–1874 võeti Eestist igal aastal keskmiselt 1230 meest Vene armeesse. Nekrutikohustuse aja kohta tõepäraseid andmeid teenistusse võetud

⁴ Nekrutikohustuse kohta Balti kubermangudes vt. lähemalt: T. Tannberg. Das Imperium und sein Grenzgebiet. Hauptzüge und Eigenarten der Rekrutenordnung in den baltischen Gouvernements (1796–1874). – Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes. Tartu, 1998, lk. 297–332.

nekrutite rahvusliku päritolu kohta on tagasihoidlikult. Aastatel 1797–1874 Eesti alalt teenistusse võetud 95 000 mehest oli eestlasi arvestuslikult umbes 90 000 meest. Esimesed arvestatavad andmed nekrutite rahvusliku koosseisu kohta pärinevad 1860. aastate teisest poolest, täpsemalt aastatest 1867 ja 1868. 1867. aastal võeti Venemaalt (ilma Poolata) kokku 92 104 nekrutit, kellest 1319 olid eestlased.⁵ Järgmisel aastal võeti teenistusse 84 060 nekrutit, kellest eestlasi oli 1292. 1870. aastal võeti teenistusse 91 864 meest, kellest eestlasi oli 1188. Nimetatud aastatel võeti teenistusse lätlasi vastavalt 1662, 1784 ja 1787 meest. Paraku pole ülevenemaalised andmed toodud kubermangude lõikes. Eestlased moodustasid 1867. aastal teenistusse võetud nekrutitest 1,43% (lätlased 1,8%), 1868. aastal 1,53% (2,12%) ja 1870. aastal 1,29% (1,94%). Tähelepanuväärne on tõsi asi, et just eestlaste ja lätlaste koormatus sõjaväeteenistusega oli 1860. aastate teisel poolel B. Mironovi andmetel impeeriumi teiste rahvustega võrreldes kõige suurem.⁶ Ei ole põhjust arvata, et varasemal perioodil oleks olukord olnud teistsugune.

Integreerimise kolmas etapp (1): üldise sõjaväekohustuse ajajärk 1874–1913

Venemaa sõjaväesüsteem reformiti 19. sajandi teisel poolel paljuskü välistpoliitiliste tegurite sunnil. 1860. aastate alguses võis Preisimaa oma armee rahuaegset koosseisu suurendada 3,4, Austria 2,2 ja Prantsusmaa 2 korda. Venemaal ei olnud midagi sellele vastu seada. Kehtiva komplekteerimissüsteemi (laiemalt kogu sõjaväesüsteemi) mahajäämus ilmnes just eriti selgelt Venemaa hävitavas lüüasaamises Krimmi sõjas, mis pani aluse

impeeriumi sisemisele uuenemisele – „suurte reformide” ajastule. Kõigi ümberkorralduste – nii poliitiliste, majanduslike, ideoloogiliste kui ka sõjaliste – aluseks sai pärisorjuse kaotamine 1861. aastal. Tänu sellele algas ka Vene armee põhjalik reorganiseerimine, mis lõppes 1874. aasta üldise sõjaväekohustuse kehtestamisega.⁷

Senise nekrutikohustuse asendamisel üldise sõjaväekohustusega lähtuti Venemaal Preisimaa eeskujust. Juba 1871. aasta aprilliks oldi üleriiklikus sõjaväekohustuse erikomitees veendunud, et üldise sõjaväekohustuse kehtestamisega on kõige paremini toime tulnud just Preisimaa.⁸ Kaasaegsete sõnul olid need ümberkorraldused pärisorjuse kaotamise analoogiat silmas pidades „ühesateistkümnendaks veebruariks”⁹ armees.

Üldisele sõjaväekohustusele ülemineku jagunes teenistus impeeriumi relvajõududes: 1) tegevteenistuseks (teenistusajaga maaväes 6, laevastikus 7 aastat), 2) teenistuseks reservis (9/3 aastat) ja 3) teenistuseks riiklikus maakaitseväes (kuni 40 aastani). Viimati nimetatud institutsioon annab tunnistust sellest, et ka Venemaal oli Preisimaa *Landwehr*’i eeskujul muudetud maakaitseväge relvajõudude püsikoostisosaks. Venemaa tollane sõjaminister Dmitri Miljutin oli veendunud, et üksnes relvajõudude püsikoostisosana on maakaitseväl mõtet, sel teel kindlustatakse armeele ulatuslik väljaõpetatud reserv. Samal ajal aga *Landsturm*’ile analoogset üldväkke-kutset Venemaal ei seadustatud. 1874. aasta seaduse juures tuleb kindlasti arvestada asjaoluga, et osa piirkondi riigis jäi endiselt sõjaväesunduse alt välja ning kasakad täitsid seda kohustust eraldi seaduse alusel jne.

Seega olid 1870. aastate keskpaigaks kõik Mandri-Euroopa võtmeriigid kehtestanud

⁵ Tolle perioodi arvanded pärinevad kogumikust: Voенно-статистический сборник. Vyp. IV. Rossiia. SPb., 1871.

⁶ Vt. lähemalt: B. Mironov. Komu na Rusi žilos’ horošo. – Rodina 2003, nr. 7, lk. 13.

⁷ Üldise sõjaväekohustuse kohta Venemaal vt. lähemalt teemakohast uusimat uurimust: W. Benecke. Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich. Die Wehrpflicht in Russland 1874–1914. Paderborn, München, Wien, Zürich, 2006.

⁸ Preisimaa sõjaväesüsteemi kohta vt. lähemalt: U. Frevert. Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland. München, 2001.

⁹ Pärisorjus kaotati Venemaal teatavasti 19. veebruaril 1861. aastal.

üldise sõjaväekohustuse.¹⁰ Kümme aastat hiljem oli Saksamaal kokku 2 900 000 väljaõpetatud meest (ehk 6% elanikkonnast) ning teistel riikidel olid need näitajad järgmised: Prantsusmaal 1 900 000 (5%), Austria-Ungaril 1 200 000 (3%) ja Venemaal 2 650 000 (2,5%). Ent Vene armee isikkoosseis jäi ka üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel suureks – üle miljoni mehe. Samal ajal oli Saksamaa ja Prantsusmaa armee suurus alla 600 000 mehe. Venemaa selline seisund oli põhjendatud majandusliku mahajäämuse ja kommunikatsioonivõrgu nõrkusega, mis mõjutas otseselt mobilisatsiooni kiirust. Teisalt tuleb arvesse Vene impeeriumi üks oluline eripära – regulaararmee kasutas valitsus juba 18. sajandi algusest alates ka sisekorra hoidmiseks.

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamise järel kaasati tegevteenistusse Prantsusmaal ligi 80%, Saksamaal u. 50%, Austria-Ungaris 40% ning Venemaal vaid ligi 30% kõigist kutsealustest. See oli tingitud eelkõige sellest, et Venemaal kehtisid mitmesugused erandid, mis teenistusest vabastasid. Kõige ulatuslikumad olid just perekondlikud soodustused. Üleminek üldisele sõjaväekohustusele oli eri riikides erinevate järeelmõjudega, kusjuures suhteliselt kõige ebakindlamaks osutus jällegi Venemaa lahendusvariant. Venemaa eripära – ulatuslikud vabastused perekondlikel põhjustel – oli elanikkonnale rahuaja tingimustes üsna soodne, sest tegevteenistusse kaasati võrreldes teiste riikidega suhteliselt väike kontingent. Kuid pikemas perspektiivis ning sõjalisest aspektist vaadatuna osutus selline lahendus ebaõnnestunuks, sest elanikkonna valmisolek sõjaks, pidevateks mobilisatsioonideks jäi võrreldes teiste riikidega oluliselt nõrgemaks. Seda tõestas ilmekalt Esimene maailmasõda. Ka D. Miljutin oli hiljem, pärast lahkumist sõjaministri kohalt (1881), sunnitud tunnistama, et tegelikult ei viidud ühtegi tema poolt alustatud reformi lõplikult ellu – ümberkorraldused jäid poolikuks.

Üldise sõjaväekohustuse ajajärgul võeti noorsõdureid teenistusse iga-aastastel võtmisel. Nõutud noorsõdurite arv valiti välja liisuga, ülejäänud teenistussobilikud mehed arvestati riiklikku maakaitsevähke. Sõja korral aga kutsuti tegevteenistusse armee reserv ning vajadusel mobiliseeriti ka riiklik maakaitseväge. Sõja-aastatel lisandusid mobilisatsioonid: Vene-Türgi sõja (1877–1878) ajal ja Vene-Jaapani sõja (1904–1905) ajal. Esimene maailmasõda (1914–1918) oli Venemaa jaoks esimene sõjaline konflikt, mil üldine sõjaväekohustus rakendus täiel määral ellu – mobiliseeriti kõik inimressursid.

Aastatel 1875–1913 võeti Eestimaa kubermangust teenima kokku üle 43 000 mehe. Need on üsna täpsed andmed, mis tuginevad kubermangu väeteenistuskomisjoni ja ülevenemaaliste noorsõdurite võtmiste aastaruannetele. Liivimaa kubermangust võeti samal ajal ligikaudsetel andmetel teenistusse kuni 130 000 meest, kellest ligi 60 000 olid eestlased. Mõlemast kubermangust seega kokku üle 173 000 mehe, sealhulgas eestlasi ligi 100 000. Kui siia juurde lisada veel ka teistest kubermangudest võetud eestlased – kuni 10 000 meest –, saame eestlaste ligikaudseks arvuks 110 000 meest, kes võeti teenistusse aastatel 1875–1913. Noorsõdurite võtmise norm oli aastate lõikes kubermanguti küllaltki stabiilne. Teatav murrang toimus 1904. aastal, mil suurendati teenistusse võetavate noorsõdurite arvu ligi 1/3 võrra. Kui varasemal ajal võeti Eestimaalt keskmiselt umbes 950 ja Liivimaalt üle 2800 noorsõduri aastas, siis alates 1904. aastast oli Eestimaal iga-aastase võtmise keskmine näitaja üle 1200 ja Liivimaal üle 3600 mehe.

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamisega hakati täpsemat arvet pidama ka sõjaväeteenistusse võetud noorsõdurite rahvuste üle ning kõigis aruannetes toodi esialgu eraldi välja ka eestlased. 19. sajandi lõpus sellest tavast aga paraku osaliselt loobuti – eestlasi enam eraldi välja ei toodud, vaid näidati koos soomeugri rahvastega. Seetõttu on sellest

¹⁰ Korralik võrdlev analüüs Euroopa riikide sõjavägede komplekteerimisest leidub: A. Rediger. Komplektovanie i ustrojstvo vooružennoj sily. T. I. SPb., 1913.

ajast täpsete andmete saamine Venemaal teenistusse võetud eestlaste kohta raskendatud. Kubermangu tasandil aga peeti eestlaste kohta eraldi arvestust endistviisi edasi ja Esimese maailmasõja eel taastati ka ülevenemaalisel detailsem rahvuste fikseerimine sõjaväekohustuse täitmisel. Seetõttu on võimalik lähemalt vaadelda üldise sõjaväekohustuse algusaastaid ja maailmasõjaeelset aega: täpsemalt aastaid 1875–1878 ja 1910. aastat.

Aastatel 1875–1878 võeti Eestimaalt sõjaväeteenistusse 3346 ja Liivimaalt 4880 meest ehk kahe kubermangu kohta kokku 8226 meest. Impeeriumi teistest kubermangudest¹¹ võeti nimetatud aastatel aga teenistusse veel 817 eestlast. Seega ulatus kogu Venemaalt teenistusse võetud eestlaste arv 9043 meheni, sh. andis Eesti ala nendest 90,96%. Väljastpoolt Eesti ala andsid kõige rohkem eestlasi-noorsõdureid teenistusse Peterburi kubermang (702) ja Pihkva kubermang (91). Teistest kubermangudest võeti teenistusse alla kümne eestlase. Kokku võeti eestlasi väljaspool Eesti- ja Liivimaad teenistusse seitsmest Venemaa kubermangust (Peterburi, Pihkva, Stavropoli, Tobolski, Novgorodi, Kubani, Tauria). Eestlaste osakaal kõikidest teenistusse võetud noorsõduritest oli tollaste aastate lõikes järgmine: 1875 – 1,17% (võrdluseks lätlased – 1,57%), 1876 – 1,05% (1,40%), 1877 – 1,24% (1,38%) ja 1878 – 1,06% (1,33%).

Sõjaväeteenistusse võetud mehed saadeti, nii nagu nekrutikohustuse ajal ja üldise sõjaväekohustuse ajajärgul, teenima väljapoole Eesti territooriumi. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse järgi arvestati eestlastest sõjaväelasi 4895 inimest. Arvuliselt oli kõige rohkem eestlasi Poolas (2247) ja Põhja-Venemaa kubermangudes (1329), millele

järgnes Baltikum (701). Üle saja eestlasest sõjaväelasega olid esindatud veel Valgevene kubermangud (312) ja Taga-Kaukaasia (184). Teistes Venemaa piirkondades oli eestlastest sõjaväelasi juba vähem. Üldse ei olnud neid Kesk-Aasias, nn. stepipiirkonnas ning Volga ja Uurali piirkonna kubermangudes. Võrdluseks võib märkida, et lätlastest sõjaväelasi oli enim samuti Poolas (2690), Valgevene-Leedu kubermangudes (1788), Põhja-Venemaal (1200) ja Baltikumis (1091). Teistes Venemaa piirkondades oli lätlastest sõjaväelasi juba hoopis vähem. Kokku arvestati lätlastest sõjaväelasi 7506.

Kui aga vaadata, kui suur osakaal oli eestlastest sõjaväelastel nimetatud piirkondade eestlaskonna üldarvust, siis saame selgelt rõhutada, et 19. sajandi lõpukümnel suunati enamik eestlasi (samuti lätlasi) teenima Poolas asuvatesse vägedesse. Poolas oli rahvaloenduse andmetel kokku seal elavate eestlaste üldarvust – 2684 eestlast – sõjaväelasi 2247 meest ehk üle 83%. Samal ajal elas Baltikumis 885 173 eestlast ja nende hulgas oli vaid 701 sõjaväelast, ehk kui arvestada neid koos pereliikmetega, siis 0,8% või ilma pereliikmeteta 0,17% üldarvust.

1910. aastal võeti Venemaal ametlikel andmetel noorsõdureid teenistusse 432 407 meest.¹² Sel aastal võeti tsaariarmee teenistusse 3016 eestlast, sh. Eestimaalt 1213 ja Liivimaalt 1597 meest ehk 2810 eestlast kahest kubermangust kokku. Ülejäänud teenistusse võetud eestlased – 206 meest – pärinesid Peterburi (128 meest), Pihkva (28) Samaara (11) ja veel 11 Venemaa kubermangust: Jenisei, Novgorodi, Simbirski, Tobolski, Tauria, Ufaa, Kutaisi, Olonetsi, Stavropoli, Tveri ja Tšernomorski. Seega oli tegemist kubermangudega, kus elas rohkem eestlasi kui teistes

¹¹ Enamik eestlasi sattus tsaariarmeesse mõistagi Eesti alalt. Kuid 19. sajandi teisest poolest alates tuleb arvestada ka sellega, et suur hulk eestlasi sattus sõjaväeteenistusse väljastpoolt Eestit – seega teistest Venemaa kubermangudest. Selle taga oli mõistagi väljarändamisliikumine, mis eriti hoogustus 1863. aasta passiseaduse järel. 19. sajandi keskpaiga ümberasumisliikumine eestlaste arvukust tsaariarmees ei kasvatanud, sest enamikel juhtudel said „uut maad” otsima läinud eestlased vabastuse sõjaväeteenistusest. See oli üks soodustusi, millega tsarivalitsus talupoegi ümber asuma meelitas. Kindlasti oli sõjaväekohustusest vabastamine ühtlasi väljarändamist soodustav tegur. Tõsi, eestlaste puhul oli see tagasihoidlik, ent näiteks juutide ümberasumist 1840. aastatel Baltikumist mujale innustas suuresti just kolonistide vabastamine sõjaväekohustusest.

¹² 1910. aasta andmed pärinevad järgmisest allikast: Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv, f. 1292, n. 5, s. 384.

piirkondades. Samal, 1910. aastal võeti teenistusse 4641 lätlast, kellest 1879 pärinesid Kuramaalt, 1546 Liivimaalt ja 1009 meest Vitebski kubermangust. Ülejäänud 207 lätlast pärinesid 19 erinevast impeeriumi kubermangust. Seega 1910. aastal Vene armeesse võetud noorsõduritest pärinesid eestlastest 6,8% ja lätlastest koguni 26,2% väljastpoolt Balti kubermange. Lätlaste puhul on mõistagi olulisel kohal Vitebski kubermang (1009). Maailmasõja eel elas väljaspool Lätit juba 220 000 lätlast ehk 12,5% lätlaste üldarvust Venemaal.

Samal ajal võeti aga Balti kubermangudest teenistusse ka teiste rahvuste esindajaid – eelkõige sakslasi, venelasi ja poolakaid. 1910. aastal võeti Eestimaa kubermangust lisaks 1213 eestlasele teenistusse 36 venelast, 7 sakslast ja 2 valgevenelast. Liivimaa kubermangust läksid noorsõduritena teenistusse eestlaste (1597) ja lätlaste (1546) kõrval veel 124 sakslast, 92 venelast, 11 poolakat, 7 juuti, 2 valgevenelast ja leedukat, samuti üks mustlane ning tatarlane.

1910. aastal teenistusse võetud noorsõdurite üldarvust – 432 407 mehest – moodustasid eestlased 0,69% ja lätlased 1,07%. Noorsõdurite rahvusliku koosseisu suhtarvud peegeldavad üsna täpselt impeeriumi elanikkonna rahvuslikku koostist. Tervet perioodi silmas pidades on tunnuslik, et eestlaste osakaal oli perioodi alguses tuntavalt langenud. See ongi loomulik, kui silmas pidada Venemaa elanikkonna arvukuse jõudsat kasvu 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses: 1857. aastal elas impeeriumis 75,9 miljonit ja 1914. aastal juba 171,8 miljonit inimest.

Vahelugemiseks (2): *numerus clausus* Vene armees¹³

Formaalselt ei tehtud Vene armees rahvuslikul ega usulisel pinnal takistusi ega piiranguid sõjaväeteenistusse astumisel ja teenistuse täitmisel. Tegelikuses olid sellised piiran-

gud siiski olemas ja need ka toimisid. Tegemist oli esmalt usuliste ja hiljem juba otseselt rahvuslike piirangutega, mis seotud eelkõige väeosade komplekteerimisega nii lihtväelaste kui ka ohvitseridega. Samuti kehtisid mõnede rahvuste puhul teatavad piirangud teenistusse astumisel.

Nimetatud probleem – teatud usutunnistusega inimestele ehk kindlatele rahvustele piirangute kehtestamine sõjaväeteenistuses – tõusis Venemaal päevakorrale 19. sajandi teisel poolel ja oli ilmselgelt seotud rahvusliku vabadusliikumise ja üldse laiemalt vaadatult rahvusliku eneseteadvuse kasvuga impeeriumi äärealadel elavate rahvaste seas. Oma osa etendas siin kindlasti ka keskvalituse püüd impeeriumi unifitseerida ja tagurliku poliitikaga tasalülitada ehk meile mõistetavalt öeldes – venestada. Sellises sisepoliitilises situatsioonis muutus tsaarivalitsuse jaoks äärmiselt oluliseks mitte lubada väeosades ja sõjaväeametkondades muu-usuliste liialt suurt kontsentratsiooni. Nii jõuti armees kvootide – *numerus clausus* – e – kehtestamiseni, mis pidi tagama suurvenelaste domineeriva ülekaalu erinevates väeosades ja sõjaväeasutustes. Uue kursi taga oli paljuski tollane sõjaminister Dmitri Miljutin, kes nägi sõjaväes võimalust impeeriumi eri rahvuste eripärade kaotamiseks. Nii pidi sõjavägi olema omamoodi sulatuskatel, mis eri rahvused üheks impeeriumi rahvuseks sulatab, s. t. aitab venestuspoliitikat teostada. Esijoones toimis seega *numerus clausus* Vene armees ohvitserkonna komplekteerimisel, kuid rahvusliste piirangute järgimine oli päevakorral ka armee komplekteerimisel lihtväelastega.

Muulaste kaasamine sõjaväeteenistuse täitmisel 18. sajandi teisel poolel muutis senise Vene armee reakoosseisu paljurahvusliseks. Paljudele ei olnud see tegelikult meeltemööda. Nii kirjutas Vene teenistusse astunud kindral Louis Alexandre Andrault de Langéron selle kohta üsna ühemõtteliselt, et „soomlased, livoonlased, ja kogu

¹³ Vt. *numerus clausus* e kohta lähemalt: T. Tannberg. *Numerus clausus* Vene armees: usulistest ja rahvuslikest piirangutest tsaaarmee komplekteerimisel 19. sajandi teisel poolel. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr. 3, lk. 35–42.

see segu üksnes rikkus vene jalaväe”.¹⁴ Ta tõdes ka poolakate kohta, et nad on küll head sõjaväelased, kuid sõdimine Venemaa huvide eest neid eriti ei innusta. Muulaste kaasamine sõjaväekohustuse täitmisele tõi kindlasti kaasa mitmeid probleeme. Seda Vene sõjaväeametkonna poolt vaadatuna, kuid eriti siiski vastselt teenistusse võetud väikerahvastele enestele: teenistus muukeelses keskkonnas oli valdavale enamikule tragöödia ja sageli isegi hullem karistus kui sunnitöö. Seetõttu ei leia me ka 19. sajandi puhul eriti neid, kes oleksid näiteks Eestist meelsasti sõjaväeteenistusse kippunud. Pigem vastupidi: püüti kasutada kõikvõimalikke teid, alates näppude maharaiumisest kuni enda vabaksostmiseni, et mitte kroonuteenistusse minna.

Sõjaväevõime omakorda kummitas muulastest nekrutite/noorsõdurite keeleprobleem. Muukeelsete nekrutite või noorsõdurite õpetamine oli suur probleem veel ka 1860. aastatel, mitme teise teguri kõrval oli see üks põhjusi tollal ulatuslikumalt käivitatud äärealade unifitseerimisele ja venestamisele. Sõjaväeametkond oli huvitatud, et teenistusse võetavad nekrutid oskaksid vene keelt, ning see omakorda sillutas teed venestusele. Näiteks aastatel 1863–1864 võeti Eestimaalt Balti laevastiku 2. ekipaži teenistusse kokku 314 nekrutit, kellest Kroonlinna komandandi sõnul üksnes 80 (25%) mõistsid pisut vene keelt. Komandant kurtis ka selle üle, et vene keele õppimine läheb neil kehvasti, sest neil on võimalik omavahel eesti keeles suhelda. Ekipaži komandör tegi ettepaneku, et laevastikku tuleks tulevikuks komplekteerida üksnes venelastega.

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamisega jagati kogu impeeriumi territoorium kahe kategooria – vene elanikkonna (venelased, ukrainlased ja valgevenelased) ja muulaste komplekteerimisjaoskondadeks. Iga polgu täiendamisel pidi 75% noorsõduritest teenistusse võetama esimese kategooria jaoskondadest – seega tuli selles ulatuses väeüksuse vaegkomplekteeritus täita venelastega. Kaar-

divägi ja grenaderipolgud aga komplekteeriti kõigi Venemaa Euroopa osa maakondade baasil. Kaardiväe ja grenaderipolkude puhul jäi nimetatud põhimõtte kehtima, kuid muude väeliikide osas kehtestati 1890. aastal kolme erinevat liiki komplekteerimisjaoskonnad: 1) suurvenelaste, 2) ukrainlaste ja valgevenelaste ning 3) muulaste jaoskonnad. Vägede täiendamisel kehtestati põhimõtte, et vähemalt 1/3 polku võetavatest noorsõduritest pidid olema suurvenelased. 1887. aastal kehtestati ka uued põhimõtted „juudi elemendi” jaotamiseks vägedesse. Kui varem oli neid saadetud eelkõige jalaväkke, siis nüüd hakati nendega täiendama ratsaväge ja kindlussuurtükiväe väeosi.

Tegelikult kujunes „rahvusküsimus” Vene armees 19.–20. sajandi vahetusel järjest aktuaalsemaks. Sõjaväevõimudele tegi muret kasvav mässumeelsus ühiskonnas ning nii jõuti maailmasõja eel juba selleni, et asjaomastes ametkondades hakati üksikasjalikult lahterdama rahvusi sõjaväekohustuse aspektist vaadatuna: milline rahvus sobib ja milline mitte Vene armees teenima.

Integreerimise kolmas etapp: Esimese maailmasõja aastad 1914–1917

Kõige kiiremini kasvas eestlaste arvukus tsaararmees mõistagi Esimese maailmasõja ajal. Sõjanduslikust aspektist vaadatuna oli Eesti inimressurss suhteliselt tagasihoidlik. Vene impeeriumis elas 1914. aasta alguses ametliku statistika järgi 178,4 miljonit inimest, sh. Eestimaa kubermangus 570 200 (250 200 meest, 257 000 naist) ja Liivimaal 1 744 000 (861 300 meest, 882 700 naist). Nii elas Eesti ja Liivimaal ligikaudu 1,3% kogu impeeriumi elanikkonnast. Seega moodustas Eesti ala elanikkond kogu impeeriumi elanikkonnast alla ühe protsendi.

Kui palju aga maailmasõja ajal Eestist mehi teenistusse võeti? Sellele on suhteliselt raske vastata, sest sõja lõpuaastate, eelkõige aga aastate 1916–1917 kohta on andmed

¹⁴ I. Ul’janov. Reguljarnaja pexota 1801–1855 (Istorija rossijskix vojsk). Moskva, 1997, lk. 7.

lünklikud. Seni on kõige täpsemad andmed olemas 1914. aasta kohta.¹⁵

1914. aastal võeti Eestist sõjaväeteenistusse olemasolevatel andmetel üle 17 600 reservisti, 3500 noorsõdurit ning ligi 14 500 maakaitseväelast. Seega kokku võeti esimesel sõja-aastal Eestist teenistusse üle 35 500 mehe ehk vähemalt 7% meessoost elanikkonna üldarvust. Esimesel sõja-aastal võeti sõjaväeteenistusse kõige rohkem mehi, kuigi ka järgnevatel aastatel korraldati arvukalt maakaitseväelaste mobilisatsioone ja noorsõdurite võtmisi, millest saab ülevaate tabelist 2.

Tabel 2. Esimese maailmasõja ajal Eestis toimunud mobilisatsioonid ja noorsõdurite võtmised

Kategooria	1914	1915–1917	Kokku
Reservistid	1	-	1
Maakaitseväelased	3	9	12
Noorsõdurid	1	5	6
Valgepiletimehed	-	1	1
Kokku	5	15	20

Kokku läks Eestist maailmasõja ajal teenistusse ligikaudu 100 000 meest, kellest ligikaudu 10 000 said surma. Need arvud vajavad kindlasti eriuurimuste abil täpsustamist. 1917. aastal, pärast keisrivõimu kukutamist algas aga Vene armee lagunemine, kusjuures selle protsessi üks olulisemaid kiirendajaid oli eri rahvuste rahvusväeosade loomine. See omakorda võimaldas ka enamikel sõjaväeteenistuses olnud eestlastel (nii lihtväelastel kui ka ohvitseridel) kodumaale tagasi tulla.

Sõjaväekohustuse tagajärjed

Sõjaväekohustuse täitmise osas ei saa kindlasti mööda vaadata küsimusest, millised tagajärjed olid sel riiklikul koormisel? Sõja-

väekohustuse tagajärjed ühiskonnale olid mitmesugused, kuid üldjoontes grupeeruvad nad kolmeks: demograafilisteks, majanduslikeks ning sotsiaalseteks.

Demograafilised tagajärjed tähendasid esmalt just otseseid inimkadusid, millega kaasnesid olulised muutused rahvastiku arenguprotsessis. Rahvastikukaod võisid omakorda olla taastumatud (väeteenistuses surnud, lahingutes hukkunud jne.) või taastuvad, mis tähendas tagasipöördumist väeteenistusest (miilitsateenistusest). Nektutikohustuse ajajärgul oli Eestis tegemist valdavalt taastumatute inimkadudega, sest ränkaskete teenimistingimuste, 25-aastase teenistusaaja (1830. aastast hakati mehi ka puhkusele lubama) ja rohkete sõdade tõttu pöördus kodumaale tagasi vähe Eestist võetud nekruteid – tervikuna mitte üle 20%. Otseste inimkadude mõju rahvastiku demograafilisele arengule oli tuntav: vähenes abiellumus ja sündivus, mille tagajärjel aeglustus või muutus hüppeliseks rahvastiku loomulik juurdekasv (sündimata jäänud lapsed) ning hälbis rahvastiku sooline ja vanuseline struktuur. Otseste inimkadude alla tuleb arvestada ka nekrutikohustuse eest pagenud. Arvestatav tegur oli sõjaväeteenistuskohustus samuti talurahva migratsioonis. Seega olid sõjalised koormised oluline, kuid sealjuures loomulikult mitte ainukene rahvastiku arengut mõjutanud tegur. 19. sajandil olid eriti rängad aastad 1806–1807, mil Eesti alalt võeti ligi 5900 meest sõjaväeteenistusse ehk u. 2,5% meeselanikkonnast. 1812. aastal võeti aga teenistusse üle 6700 mehe, mis tähendas Liivimaal ligi 3,3% ja Eestimaal 2,3% kadu meeselanikkonnast. Ulatuslikud nekrutivärbamised leidsid aset ka Krimmi sõja ajal aastatel 1854–1855, mil kokku võeti teenistusse üle 12 000 mehe (alla 2% meeselanikkonnast). Esimese maailmasõja ajal vähenes Eestis tuntavalt tööjõuline meeselanikkond (tööjõuliste meeste arv vähenes taludes 30% ja mõisates koguni 45%) ning

¹⁵ 1914. aasta mobilisatsioone olen eraldi põhjalikumalt käsitlenud teisel: T. Tannberg. Tsaar kui kutsub oma lapsi. 1914. aasta mobilisatsioonidest Eesti- ja Liivimaal. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 3(10). Tartu, 1998, lk. 193–212.

destabiliseerus järsult rahvastiku tavapärane demograafiline areng. Eesti ala kujunes sõja ajal rinde vahetuks tagalaks, kus dislotseerus arvukas väekontingent.

Sõjaväekohustuse (eelkõige nekruti- ja maakaitseväekohustuse) *majanduslikud tagajärjed* väljendavad eelkõige elanikkonna poolt tehtud materiaalseid ja rahalisi kulutusi, mis olid seotud sõjaväe ülalpidamisega, nekrutite (miilitsameeste) varustamisega riietuse, proviandi ja rahaga, küüdivankrite väljapanelmise jms. kohustuste ning maksudega. Nende koormiste täitmine ja maksude tasumine lasus valdavalt kogukonnal.

Üldjoontes jagunesid nekrutivärbamistega kogukonna õlul lasuvad koormised neljaks: 1) nekrutite varustamine ettenähtud riidevarustusega, 2) nekrutitele ettenähtud teekonnaraha (e. palgarahad) kolmeks kuuks, 3) nekrutitele kaasaantav proviant ja 4) nekrutite transportimisega vastuvõtukomisjonidesse kaasnenud kulutused ning komisjonide ülalpidamiskulud.

Kolm esimesena nimetatud kohustust tuli korda ajada üheaegselt nekrutite üleandmisega vastuvõtukomisjonidesse. Nende kohustuste täitmisel väljastati vastuvõtukomisjonist kogukonnale vastav kviitung. Ettenähtud palgarahad tuli alati tasuda rahas. Nekrutitele ettenähtud riidevarustuse ja proviandi tasumise vorm – kas natuuras või rahas – märgiti enne igat värbamist eraldi ära. Nekrutikohustuse algusaegadel tuli riidevarustuse normid enamikel aastatel täita natuuras, proviandi puhul võis seda teha ka rahas, makstes nõutud summa juba varem maakonna renteisse. Maakonnarenteist saadud kviitung tuli omakorda esitada meeste üleandmisel vastuvõtukomisjonile. 19. sajandi keskpaigaks aga mindi täielikult üle üksnes rahalisele arvestusele.

Nekrutivärbamistega kaasnenud kulutuste maksumus oli piirkonniti – nii kubermangu, maakonna kui ka kogukonna tasandil – kohati väga erinev. See olenes nekrutitele ettenähtud riidevarustuse ja toidumoona turuhindadest erinevates piirkondades ning samuti nekruteid andva kogukonna kaugusest vastuvõtukomisjonist jm. teguritest. Nekru-

tite otsestele ülalpidamiskuludele lisandusid loomulikult meeste transportimis-, linnadel vastuvõtukomisjonide ülalpidamise ja nekrutite majutamise jms. kulud. Seetõttu olid ka tegelikud kulud värbamistel tunduvalt suuremad, eriti linnades.

Eestimaa kubermangust võetud nekrutitele tehtavad kulutused olid kogu Vene impeeriumis kõige kõrgemad. Näiteks 1868. aastal olid Venemaal madalaimad kulud ühele nekrutile Ufaa kubermangus – 25 rbl. 36 kopikat ning impeeriumi keskmine näitaja oli 36 rbl. 74 kopikat. Seevastu Eestimaa kubermangus oli nimetatud näitaja 60 rbl. 35 kopikat ehk peaaegu kaks korda kõrgem kui impeeriumi keskmine. Eestimaa kubermangule järgnesid Liivimaa, Vilno, Grodno Vitebski ja Kuramaa kubermangud, kus ühe nekruti kulutused olid 44 kuni 46 rubla. Üks peamisi põhjusi, millest sellised suured erinevused kubermanguti eksisteerisid, oli eelkõige toiduainete hinnavahe.

Kokkuvõttes aga tähendasid nekrutivärbamised – toimusid nad siis kas korralisel või erakorralisel ajal – eelkõige olulist kadu tööjõulisele elanikkonnale, mis omakorda mõjutas destabiliseerivalt ühiskonna majandusarengut, eriti just põllumajanduses.

Nekrutikohustuse *sotsiaalsed tagajärjed* olid seotud eelkõige selle ränga riikliku koormisega kaasnenud sotsiaalsete muudatustega Eesti külas, kuhu tekkisid täiesti uued sotsiaalsed rühmad – *erusoldatid*, *soldatinaised* ja *soldatilapsed* ehk kantonistid. Sõjaväeteenistusest oli võimalik vabaneda seaduslikul teel eelkõige kahel viisil: erusoldatina, s. t. teenides ära ettenähtud teenistusaja või invaliidistudes teenistuses olles või tähtajatule või ajutisele puhkusele tulles. Siia juurde lisandub mõistagi ka ebaseaduslik tee – teenistusest pagemine (deserteerimine). Nekrutikohustuse kehtestamisest kuni 1793. aastani oli Venemaal sõjaväeteenistus eluaegne. Seejärel sätestati 25-aastane teenistusaeg, kuid ka selle elasid üle siiski vaid vähesed nekrutiks võetud mehed.

Teenistusaja üle elanud või invaliidistunud ning kodumaale tagasi pöördunud mehed – *erusoldatid* – vabastati ka pärisorjusest.

Erusoldat oli Eesti külas 19. sajandil üsna oluline figuur: neid kohtame mitmesugustes vallaametites (nt. vallakasakas, vahimees jms.), enamike talurahvarahutuste osalistena ning talurahvaseaduste „seletajatena”. Kuna neil oli õigus endale vabalt elukohta valida, siis elasid paljud erusoldatid linnades ja tegelesid seal mitmesuguste töödega. Samal ajal tuleb arvestada asjaoluga, et paljud Eestis elavad erusoldatid olid muulased, kes olid pärast erruminekut jäänud siia. 19. sajandi teisel veerandil püüdis tsaarivalitsus reservide probleemi osaliselt lahendada *tähtajatul puhkusele olivate* staatuse sisseseadmisega 1834. aastal. Teenistusaja üldpikkuseks jäi endiselt 25 aastat, kuid tegevteenistuse kestuseks määrati 15 aastat. See tähendas, et 15-aastase teenistuse järel arvati sõdurid 10 aastaks tähtajatule puhkusele. Tähtajatul puhkusele olivad koguti igal aastal kuuks ajaks õppustele (esimese 5 aasta jooksul) ning sõja korral kutsuti nad kohe tegevteenistusse tagasi. 19. sajandi 1830.–1840. aastatel lasti tsaariarmees igal aastal keskmiselt 17 000 meest tähtajatule puhkusele.

1859. aastal kehtestati *ajutiselt puhkusele olivate* staatus ning lühendati veelgi teenistusaega. Enne 1859. aasta septembrit sõjaväkke võetud meeste teenistuse üldpikkuseks sätestati 20 aastat, sealjuures 15 aastat tegevteenistust. Nimetatud tähtjast hiljem teenistusse astunud oli teenistusaja üldpikkuseks 15 aastat, sealhulgas 12 aastat tegevteenistust. Ajutisele puhkusele ei lastud aga mitte välja teenitud aastate pealt, vaid muudel põhjustel (eeskujuliku teenistuse eest jms.) vastavalt sõjaministeeriumi äranägemisele ning esialgu oli see võimalus neil, kes olid teenistusse astunud enne 1859. aasta septembrit. 1868. aastast hakati ajutisele puhkusele lubama ka neid sõdureid, kes olid teenistuses olnud juba 8 aastat.

Nekrutiksvõetute hulgas oli ka abielus mehi. Näiteks oli Saaremaal aastatel 1798–1819 (mittetäielikud andmed) nekrutiks läinute seas keskmiselt 13% abielumehi, sajandi teisel veerandil see näitaja langes – siis moodustasid abielumehed keskmiselt 6,5% nekrutite üldarvust. Aastatel 1855–1866 toimunud

kuuel nekrutivõtmisel läks Eestimaa kubermangust kokku nekrutiks 5773 meest, kellest 661 ehk 11,4% olid abielus. Seega oli abielus nekrutite arv (eriti sõdade ajal) suhteliselt suur. Nekrutiks läinud abielumeeste naised said valida: nad kas läksid koos mehega teenistusse kaasa või jäid koju, moodustades sel viisil omaette sotsiaalse kategooria – *soldatinaised*. Koju jäänud naised võisid teatava aja möödudes uuesti abielluda. Arhiivimaterjalid tunnistavad, et Eestist vaid üksikud naised läksid oma meestega kaasa. Krimmi sõja ajal oli Eesti- ja Liivimaal kokku 2995 erusoldatit, 6576 soldatinaist ja 2261 tähtajatul puhkusele olivat.

Abielus nekrutite ja ka soldatiteenistuse ajal sündinud lapsed arvati *kantonistideks*. Nende tulevane elutee oli igal juhul seotud sõjaväeteenistusega. Osa kantoniste võeti 7. (hiljem 10.) eluaastast alates erikoolidesse, kus nad õppisid 15. eluaastani, millele tavaliselt järgnes 20-aastane sõjaväeteenistus. Osa kantoniste sai ka täiendava väljaõppe ja allohvitseri kutse. Enamik soldatilapsi jäi siiski ema (või sugulaste) ülalpidamisele kuni 18. eluaastani, misjärel nad arvati automaatselt sõjaväeteenistusse. 1824. aastast allutati kantonistid sõjaväeasunduste ametkonnale ning 1856. aastal soldatilaste staatus likvideeriti. Sel ajal oli Venemaal kokku 372 000 kantonisti.

Seega, kui peame silmas sõjaväekohustuse ajajärku Eestis tervikuna, siis tõusis terava sotsiaalse probleemina päevakorrale teenistusse kutsutud ja sõjaväljal hukkunud meeste perekondade toetamise küsimus, millega tuli pidevalt tegelda.

Kokkuvõtteks

Eelneva kokkuvõtteks saame tõdeda, et aastatel 1797–1917 võeti Eestist Vene armeesse teenima pisut üle 300 000 mehe.

Keskvalitsuse tasandilt vaadates olid eestlased „kahurilihaks”, kelle abil viidi ellu impeeriumile meelepärast vallutus- ja koloniaalpoliitikat. Samas oli sõjavägi ka see institutsioon, mis pidi aitama tasalülitada

rahvuslikke eripärasid. Armees nähti ommoodi „sulatuskatelt”, kus kõik rahvad pidid muutuma impeeriumi ustavateks alamateks. Kindlasti tuleks siin ka rõhutada asjaolu, et just impeeriumi keskusest lähtuv militaarne surve lükkas tagant keskvalitsuse püüdlusi äärealasid unifitseerida ja venestada.

Eestlaste tasandilt vaadatuna oli Vene armee võetute puhul tegemist väikerahva jaoks suure arvu meestega, mistõttu pole eriti põhjust kõnelda ka „kahesaja-aastasest rahuajast”, vaid pigem perekümnisest impeeriumi altarile. Samas tuleb arvestada, et see perekümnis ei jaotunud aastate lõikes sugugi ühtlaselt. Mõistagi oli eriti ränk just nekruutkohustuse ajajärk, mil enamik teenistusse võetud mehi ei pöördunud Eestisse tagasi. Tõlga tähendas sõjaväkke minek ühtlasi ka tsiviilelust lahkumist, isegi sel juhul, kui pöörduti erusoldatina kodumaale tagasi. Teenistus Vene armees oli enamikule eestlastele ränk-raske koormis, millest püüti kõikvõimalike vahenditega kõrvale hoida. Otsesele teenistusele lisandusid lugematud teised sõjalised koormised, mis olid seotud eelkõige sõjaväe ülalpidamise ja sõjaliste objektide ehitamisega.

Üldise sõjaväekohustuse kehtestamisega olukord muutus ja sõjaväkke minek ei tähendanud lõpparvet tsiviileluga. Ühtlasi tuleb selle aja puhul arvestada ka sellega, et impeeriumi militaarsüsteem pakkus eestlastele (ja teistele rahvustele) ka väljakutset: alates 19. sajandi teisest poolest aga võimaldas teenistus armees saada tolle aja tingimustes arvestatava hariduse ning teha karjääri ohvitserina. Samuti ei tasu unustada, et omariikluse aspektist vaadatuna said Vene armeele Esimese maailmasõja ajal kaasaetud eestlastest sõdurid ja ohvitserid selleks tuumikuks, mille alusel loodi rahvusväeosad, pandi alus oma armeele, võideti Vabadussõda ja kaitsiti sel viisil riiklikku iseseisvust. Integreeritus impeeriumi sõjaväesüsteemi ei teinud eestlastest militaarset rahvast. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel jäi eestlaste militariseerituse aste allapoole impeeriumi keskmist. Militaarsüsteemi pakutud võimalusi kasutati oskuslikult

ära, kuid pikemas perspektiivis vaadatuna tuleb siiski tõdeda, et need ei kaalu üles sõjaväeteenistuse eri vormidega kaasnenud negatiivseid ja ühiskonda ruineerivaid tagajärgi.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal. Ajaloodoktor (1996). Praegu Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.